

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЧЕРНИК НАТАЛІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 340.12 (477)

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ
ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОКТРИНИ**

12.00.12 – філософія права

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, заслужений юрист України
Кушакова-Костицька Наталія Вадимівна,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Меленко Сергій Гаврилович,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

завідувач кафедри європейського права і порівняльного правознавства юридичного факультета

доктор юридичних наук, доцент

Севрюков Денис Георгійович,

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»,

професор кафедри теорії права та міжнародної інформації

Інституту права та суспільних відносин

Захист відбудеться «15» квітня 2016 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

Автореферат розісланий «11» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.І. Кудерміна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення правової держави та розбудова громадянського суспільства в Україні нерозривно пов'язані з правосвідомістю її народу. Рівень розвитку правової свідомості української спільноти обумовлюється низкою чинників, зокрема моральною та духовною культурою. Саме духовно-моральна складова є визначальною у процесі становлення взаємовідносин між суспільством та державою.

Правосвідомість українців формувалася впродовж основних етапів національного державотворення. Особливо активно ці процеси відбувалися у другій половині XIX – на початку XX ст. Значний вплив на її формування мали християнство та норми канонічного права. Християнська правова доктрина витворила притаманну тільки їй систему взаємовідносин між суспільством, державою та Церквою, що була намісницею Бога на землі. Відносини в цих трьох площинах ґрунтувалися на глибоких релігійно-етичних та моральних цінностях. Відображення християнської правової доктрини у правосвідомості безпосереднім наслідком мало трансформацію у практичну правову діяльність.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена особливостями становлення української правової системи в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. У зазначений період існувало декілька форм національної держави, політико-правова система яких, незважаючи на різноманітні підходи до розв'язання державницьких проблем, характеризувалася спільною рисою – глибоким християнським змістом. Саме християнський зміст у поглядах лідерів Центральної ради, Гетьманату та Директорії визначав характер та актуалізацію вирішення земельного й соціального питання, лібералізацію норм кримінального і кримінального процесуального законодавства, а також глибоке морально-етичне наповнення цивільного законодавства.

Беручи до уваги історико-правові обставини та результати аналізу наявної монографічної бази, розкриття християнського змісту українського права в період національного відродження початку XX ст. є важливим науковим завданням, оскільки надає можливість формувати цілісну картину правового становлення національної Української держави у 1917–1920 рр., визначення причин поразки української революції.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та іноземних науковців у сфері права, історії, філософії, психології та культурології. Перші спроби наукового осмислення правової складової українського державотворення 1917–1921 рр. здійснили безпосередні учасники описуваних подій – М. Грушевський, Д. Дорошенко, В. Винниченко та ін. Попри наявність багатого фактологічного матеріалу, їх праці відрізняються суб'єктивним та особистісним підходом до розкриття процесів державотворення. І хоча питанням формування національної державності в період національно-визвольних змагань початку XX ст. присвячено низку наукових праць, проблема вивчення християнського змісту українського права в цей період залишається поза увагою науковців. Виняток становлять хіба що праці І. Луцького.

Серед сучасних вітчизняних науковців, які досліджували споріднену чи опосередковано пов'язану тематику, слід зазначити Б. Андрусишина, Б. Барвінського, Е. Бистрицьку, Н. Білоцерківець, О. Бойка, М. Бортуну, В. Верстюка, І. Витановича, О. Вознюка, М. Гладуна, М. Гримич, І. Гуцалюка, І. Дмитрієнка, Ю. Дмитрієнка, О. Дорську, І. Заріцьку, В. Землянську, А. Колодного, В. Камінського, Е. Кісілюка, М. Кобилецького, О. Копиленка, П. Кравченка, М. Кравчука, В. Кульчицького, С. Кульчицького, І. Лісну, В. Лозового, Я. Малика, О. Мироненка, О. Мицюка, М. Настюка, В. Рум'янцева, Г. Ситника, І. Терлюка, Б. Тищика, О. Чувакова, В. Шабельнікова, В. Яніва, Д. Яроша та ін.

У процесі підготовки дослідження використано низку наукових доробок фахівців у галузі філософії права: А. Андрєєва, О. Бандури, В. Бичиніна, В. Вовк, О. Данильяна, О. Гвоздіка, М. Костицького, В. Кравця, Н. Кушакової-Костицької, І. Тімуш, О. Тихомирова, Б. Чміля та ін. Однак у роботах згаданих учених багато питань не дістали однозначного вирішення, залишаються дискусійними і потребують подальшого фундаментального вирішення, зокрема щодо впливу християнського віровчення на державно-правові процеси в Україні та правосвідомість, еволюцію засад матеріального та процесуального права, розвиток системи судочинства як у зазначений період, так і в контексті становлення сучасного українського законодавства. Зазначені обставини зумовили актуальність обраної теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14, Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., а також планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2015, 2016 рр. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ 24 лютого 2015 р. (протокол № 2).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є розкриття особливостей впливу християнського віровчення на формування філософсько-правових засад творення української держави і права на початку ХХ ст.

Відповідно до мети, було сформульовано такі *задачі*:

- висвітлити соціокультурні та історико-правові умови творення української держави і права на початку ХХ ст. у контексті християнської доктрини;
- визначити світоглядно-політичні витоки становлення української держави в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.;
- обґрунтувати методологічні засади аналізу впливу християнського віровчення на державно-правові процеси в Україні в 1917–1920 роках;
- виявити особливості впливу християнської доктрини на правосвідомість українського народу;
- розкрити взаємозв'язок між звичаєвим правом українців та християнським віровченням;

- визначити ступінь рецепції російського та австрійського законодавства у правову систему УНР та ЗУНР відповідно;
- висвітлити християнські засади українського цивільного, земельного та сімейного права в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.;
- охарактеризувати християнські витоки кримінального й адміністративного права УНР, Гетьманату, Директорії та ЗУНР;
- визначити вплив християнських норм на систему судочинства в роки національно-визвольних змагань початку ХХ ст. та їх подальшу реалізацію в сучасному українському законодавстві.

Об'єктом дослідження є політико-правові процеси в період національно-визвольної революції початку ХХ ст.

Предметом дослідження є філософсько-правові засади творення української держави і права на початку ХХ ст. у контексті християнської доктрини.

Методи дослідження. Для досягнення дослідницької мети використано філософські та наукові методи. Зокрема, *феноменологічний метод* спрямовано на розуміння та осягнення сутності зазначених наукових проблем; *історико-правовий* застосовано при дослідженні та аналізі історичних обставин відродження української державності й духовної культури українського народу (підрозділи 1.1, 1.3); *герменевтичний* – при визначенні впливу православної та греко-католицької правової доктрини на ментальність і правосвідомість українців (підрозділ 2.1); *історико-порівняльний* – при дослідженні законодавчих норм у сфері цивільного, сімейного, земельного та адміністративного права УНР, Гетьманату, Директорії та ЗУНР (підрозділи 3.2, 3.3); *системно-структурний* та *функціональний* – при дослідженні й аналізі організації системи судочинства в період Центральної Ради, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР та ЗУНР (підрозділ 3.4). За допомогою *логіко-семантичного методу* з'ясовано змістовне наповнення понять «право» та «звичаєве право» (розділ 3). Дисертаційне дослідження не було б повним без використання *діалектичного методу*, що сприяв відтворенню динамічних процесів, які відбувалися в правосвідомості українського народу та його правовому житті в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали з архівного фонду, що містяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (фонди № 2208 та № 1065). Значну роль у дисертаційному дослідженні відіграли наукові фонди Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Парламентської бібліотеки України, наукових бібліотек Київського університету імені Тараса Шевченка, Національної академії внутрішніх справ України та Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі вперше здійснено комплексне дослідження особливостей впливу християнства на державотворчу та правотворчу діяльність у період національно-визвольних змагань в Україні у 1917–1920-х рр., зокрема:

вперше:

- обґрунтовано, що з-поміж основних світоглядних джерел саме християнське вчення мало найбільш вагоме значення для творення української держави та права на початку XX ст.;

- доведено, що вплив православ'я та греко-католицизму на формування національного права в Україні 1917–1920 рр. полягав в утворенні соціального замовлення на існування у законодавстві принципів і положень християнської етики як невід'ємної складової народного менталітету і культури;

- аргументовано, що християнські принципи моралі та етики виступили основними мірлами дотримання народних традицій та звичаїв, що пізніше безпосередньо виявилось в правотворенні у роки національно-визвольних змагань на початку XX ст.;

- обґрунтовано, що результатом втілення християнських морально-етичних засад в українське законодавство за часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та ЗУНР стали правові норми, які мали на меті досягнення соціальної справедливості;

удосконалено:

- теорію взаємозв'язку духовності українського народу та процесу формування держави та права в період визвольних змагань 1917–1920 рр.;

- філософсько-правову характеристику змісту українського законодавства на початку XX ст.;

- концепцію розуміння впливу християнства на духовні особливості українського народу на початку XX ст.;

дістало подальший розвиток:

- визначення вихідних положень та специфіки християнського вчення як орієнтиру людської поведінки в минулому та в сучасності;

- застосування поліпарадигмальної методології щодо дослідження філософсько-правових засад творення української держави і права в період визвольних змагань на початку XX ст.;

- характеристика основних християнських аспектів норм права, прийнятих українськими національними урядами у 1917–1920-х рр.;

- трактування детермінації рецепції російського та австрійського імперського законодавства в УНР та ЗУНР.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі положення, висновки та пропозиції впроваджено та може бути використано в:

навчальному процесі – для підготовки лекцій, навчальних програм, а також під час проведення різних видів занять з навчальних дисциплін «Філософія права», «Історія держави і права України» (акти Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького від 30.06.2015 р., Національної академії внутрішніх справ від 22.09.2015 р.);

науково-дослідній діяльності – як теоретична та методологічна основа для проведення подальших досліджень зазначеної проблематики в межах філософії права, історії та теорії держави і права, інших юридичних і суспільних наук, а також

наукова база здійснення правоосвітньої та правовиховної діяльності відповідного спрямування (акт Головного територіального управління юстиції в Івано-Франківській області від 05.06.2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: «Закономерности развития высшего профессионального образования: материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения российского ученого-педагога С. И. Архангельского» (м. Москва, 30 жовтня 2009 р.); «Свобода і недоторканість особи – основа сучасного демократичного суспільства» (м. Івано-Франківськ, 8 грудня 2011 р.); «Особенности формирования законодательства Украины: философско-правовые, исторические та прикладные аспекты» (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р.); «Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи» (м. Київ, 24 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у 18 наукових публікаціях, серед яких 14 статей – у наукових фахових виданнях (одна з них – у зарубіжному періодичному виданні), чотири статті – у збірниках науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (292 найменування) і двох додатків на 15 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них обсяг основного тексту – 162 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, а також щодо публікацій, у яких відображено основні положення роботи.

Розділ 1 «Ідейні засади формування української держави і права на початку XX ст.» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Соціокультурні та історико-правові умови творення української держави на початку XX ст. у контексті християнської доктрини»* представлена характеристика низки об'єктивних умов, що визначили становлення української державності на початку XX ст. у контексті християнського віровчення.

Один із основних етапів становлення національної державності хронологічно належить до перших десятиліть XX ст., і особливо подій національно-визвольної революції 1917–1920 рр. Виокремлення цього періоду пов'язане насамперед з його особливим ідейно-світоглядним наповненням для української історії, що має прояв в активних пошуках найбільш оптимального державного устрою для усіх верств населення та трансформаціях у сфері права.

Основними соціокультурними та історико-правовими детермінантами творення української держави на початку XX ст. визнано її геополітичне положення, особливості духовності її народу та специфічні риси правлячих еліт.

Наголошується, що природне розташування між Сходом та Заходом – між двома протилежними культурами та цивілізаціями – зумовило формування специфічного ментального та духовного феномену українства на початку ХХ ст., а саме його «нейтрального» статусу. «Нейтральна» духовність українців стала наслідком впливу двох головних чинників: релігійних вірувань та основного заняття населення – землеробства.

Еліта Наддніпрянщини на початку ХХ ст. була неорганізованою, нечисленною (напередодні 1917 р. вона налічувала не більше 3 % загалу) та нездатною консолідуватися навколо національної ідеї. Національна еліта Галичини формувалася у правовому полі конституційної Австро-Угорської монархії, і на початок ХХ ст. домінуючі позиції в ній займали правники, які брали активну участь у процесах державотворення. Під впливом тісної взаємодії Сходу і Заходу сформувалася своєрідна біполярна модель української еліти, яка поєднувала лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до довкілля, що стало гальмівним чинником побудови правової держави зазначеного історичного періоду.

У підрозділі 1.2 *«Світоглядно-політичні витоки становлення української держави в період національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.»* наведено результати історичної ретроспективи світоглядно-політичних витоків становлення української держави на зазначеному етапі.

Для Наддніпрянської України початки та історичні передумови національно-визвольної революції мали прояв в діяльності членів Кирило-Мефодіївського товариства. Особливої уваги з позицій філософії християнського права займають праці М. Костомарова, П. Куліша та Т. Шевченка. Важливим етапом процесу формування ідей національно-визвольної революції стали українофільство та нова генерація українства, що сформувалися на його ідеалах. Основні світоглядно-політичні положення, властиві цьому етапу, знайшли відображення в роботах В. Антоновича, М. Базькевича, М. Байздренка, В. Боровика, М. Міхновського. Новий етап національно-культурного відродження Наддніпрянської України розпочався в 1900 р. та знайшов втілення в роботах Д. Антоновича, М. Русова, П. Андрієвського. Характерно, що ідеологія соціалізму та марксизму хоч і вважалась домінуючою в українському національно-політичному русі того часу, проте частина радикально налаштованих українських діячів все ж таки схилились до націоналістичних та ліберально-демократичних ідей.

Підвалини політизації національного руху в Галичині були закладені в працях В. Подолинського та Ю. Бачинського. Особливістю і відмінністю Галичини від Наддніпрянщини було те, що основним рушієм визвольних процесів у краю виступало духовенство, насамперед, постать і діяння А. Шептицького. У своїх виступах він дистанціювався від політичних дебатів та концентрував увагу на вирішенні культурно-освітніх і національних питань українського населення Галичини.

Для радянської науки були характерні політична заангажованість, недостатня джерельна база, а також сильний ідеологічний контроль та цензура. Незважаючи на це, історіографія і бібліографія України 1917–1920 рр. все ж таки змогла зібрати

досить потужний фактологічний матеріал. Особливо цінними є праці В. Антонова-Овсієнка, Р. Ейдемана і М. Какуріна, М. Супруненка.

Зарубіжна українська історіографія ХХ ст. представлена низкою праць М. Капустянського і В. Петріва, М. Стахіва і П. Мірчука. Попри вагоме теоретичне та наукове значення праць представників української діаспори, констатовано їх політичну заангажованість, відірваність від джерельної бази.

Проведений аналіз джерельної бази дослідження дозволяє прийти до висновку, що філософсько-правові засади творення української держави і права в період визвольних змагань (початок ХХ ст.) у контексті християнської доктрини ні в минулому, ні сьогодні не були предметом наукової зацікавленості для вітчизняних суспільствознавців. Водночас наукові праці зазначених авторів є підґрунтям дослідження філософсько-правових засад творення української держави і права на початку ХХ ст.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні засади аналізу впливу християнського віровчення на державно-правові процеси в Україні в 1917–1920 рр.»* зосереджено увагу на існуючих в філософії права методологічних підходах та методах пізнання, що дозволило обґрунтувати теоретичний інструментарій дослідження філософсько-правових засад творення української держави і права на початку ХХ ст. у контексті християнської доктрини.

Методологічна проблематика в галузі вітчизняної філософії права знайшла своє відображення в наукових доробках Л. Петрова, П. Рабіновича, М. Козюбри, М. Костицького, А. Козловського, С. Максимова, М. Кельмана та ін. Праці зазначених науковців дозволили окреслити особливості філософсько-правового підходу у гуманітарному знанні, що стали базовими для аналізу впливу християнського віровчення на державно-правові процеси в Україні в 1917–1920 рр. Найбільш результативним для вирішення поставлених в роботі задач стало використання поліпарадигмальної методології (М. Костицький), яка передбачає відмову від ієрархій методологій в конкретному теоретичному дослідженні.

Необхідність повноцінного дослідження християнських засад визвольного руху в Україні 1917–1920 рр. спричинило використання історико-генетичного методу, що дозволив встановити взаємозв'язок між християнським віровченням та ідеолого-світоглядними характеристиками державницьких і правових рухів в Україні початку ХХ ст. Важливість якісного трактування текстів архівних та наукових фондів за темою дослідження обґрунтувала використання герменевтичного методу з метою опрацювання літературних першоджерел політико-правового та духовного порядку. Порівняльний метод як спосіб пізнання дійсності через співвіднесення дозволив синхронічно порівняти законодавство Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та ЗУНР, а також діахронічно виявити у цих законодавствах вплив християнського віровчення. Залучення структурно-функціонального методу мало на меті здійснення ідентифікації державно-правових утворень в період визвольних змагань та визначення впливу християнської доктрини на правові явища зазначеного історичного проміжку часу.

Вирішення поставлених в дослідженні задач стало можливим лише в контексті міждисциплінарного та комплексного дослідження українського законодавства

1917–1920 рр. та використання літератури з різних наукових галузей: філософії права, історії держави і права, теорії держави і права, галузевих юридичних наук та релігієзнавства.

Розділ 2 «Роль християнських цінностей у формуванні української правосвідомості» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Вплив християнської доктрини на правосвідомість українців»* йдеться про визначальний вплив церкви на формування духовної культури та національної свідомості українців початку ХХ ст.

Духовна складова українського народу початку ХХ ст. характеризується наявністю в ній певних рис ментальності. Поєднання останніх із національною ідеєю, основу якої становило очікування «правди», зумовило специфічне поєднання у світогляді українця західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності.

Доведено, що в духовності українського народу початку ХХ ст. та в період революційних подій 1917–1920 рр. виділяються два типи свідомості: інтровертний (органічно пов'язується з індивідуалізмом) та екстравертний («колективізм» – підпорядкування одиниці загалу, відданості колективній думці тощо). Оцінюючи українську правову ментальність та вплив на неї християнських теологічних доктрин, можна стверджувати, що вона формувалася як конфронтаційна. Постійна боротьба за відновлення власної державності, політична, культурна й економічна залежність від різних та інших за ментальним характером держав призвело до поєднання політичних суперечностей.

Вплив православ'я та греко-католицизму на формування національного права досліджуваного періоду реалізувався в формуванні соціального замовлення на наявність у праві і законодавстві принципів і положень християнської етики як невід'ємної складової народного менталітету і культури.

Гарантування особистих людських прав і охорона традиційних цінностей, насамперед у соціальній сфері, було основоположним змістом законодавства УНР, Гетьманату та Директорії. У ЗУНР мав місце не лише вплив християнських етичних норм, але й авторитет духовенства та особистості Митрополита А. Шептицького.

У підрозділі 2.2 *«Роль християнства у формуванні українських народних традицій і звичаєвого права в кінці ХІХ – початку ХХ ст.»* обґрунтовано, що звичаєво-правову культуру українського народу становить сукупність різноманітних, інколи суперечливих, звичаїв (економічних, правових, сімейних, морально-етичних, побутових, ритуальних, етикетних тощо).

Підтверджено, що звичай має не нормативний, а прецедентний характер. Це явище надзвичайно гнучке, його природа фольклорна; воно постійно варіюється, пристосовуючись до змінних соціальних умов чи побутових обставин. Українські народні традиції і звичаї сприяли створенню цілісної системи звичаєво-правових відносин. Релігійність та звичай тісно переплетені між собою, оскільки окремі християнські норми визначали сутність повсякденних звичаїв і норм, які регламентували всі сфери суспільних відносин. З іншого боку, саме християнські

принципи моралі та етики виступали основними мірилами дотримання народних традицій та звичаїв.

Земельні відносини, шлюбно-сімейне та договірне звичаєве право, право займу та взаємодопомоги були ключовими типами правової свідомості українців, на основі яких формувалося законодавство в роки національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Поєднання аграрного типу українства з високоморальними та духовними нормами християнської релігії призвели до довготривалих традицій використання звичаєвих норм. Нерідко навіть на початку ХХ ст. усні правові норми переважали писані, а головною формою відповідальності за їхнє невиконання були санкції морального порядку. Спорідненість норм звичаєвого права та християнських правових ідеалів вплинули на право українських національних урядів 1917–1920 рр., оскільки їх дотримання та включення в практичний правообіг визначало ступінь взаємозалежності влади та народу.

Розділ 3 «Особливості впливу християнської етики на творення українського законодавства початку ХХ століття» складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Рецепція російського законодавства в УНР та австрійського в ЗУНР як законодавчих християнських систем»* проаналізовано основні напрями рецепції російського та австрійського законодавства в УНР і ЗУНР як таких правових систем, що за своєю природою були християнськими, оскільки в них простежується апелювання чинного законодавства до християнських принципів облаштування суспільного життя та особливого статусу християнської Церкви.

Українська Народна Республіка (УНР), Українська держава гетьмана П. Скоропадського, УНР часів Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) характеризуються специфічними, притаманними тільки їм рисами правових відносин та форм організації державності, при цьому зберігаючи як спільну основу рецепцію російського та австрійського законодавства.

Приналежність до різних християнських правових світів, Східного та Західного, знайшло своє відображення на структурі правових основ Російської і Австро-Угорської імперій відповідно. Визначальний вплив на формування російського законодавства на початку ХХ ст. мала саме християнська правова доктрина і православна церква, що володіла статусом державної. Характеризуючи християнську основу австрійського права, наголошується, що вона належала до західного християнського світу, для якого були властивими віддаленість церкви від політичного життя та пропагування широких етичних та демократичних норм у правовому побуті.

Рецепція норм російського та австрійського права в роки визвольних змагань 1917–1920 рр. в Україні була закономірним явищем. Крайнощі, що виникли в процесі пошуку оптимальних моделей політико-правового розвитку, були зумовлені низкою суб'єктивних та об'єктивних чинників, чільне місце серед яких займає вплив основ християнської етики і моралі, що були основними світоглядними орієнтирами лідерів національного політикуму.

Кардинальною відмінністю правової традиції ЗУНР та українських національних урядів наддніпрянської України було те, що галичани у своїй

практичній роботі не лише не ліквідували старе австрійське законодавство, але й використовували його як основу власної діяльності, оскільки воно не суперечило цілям Української держави.

В означений історичний період на вітчизняних теренах відбувається революційний перегляд рецепційованого законодавства та спроби вироблення національного законодавства, яке б повною мірою відображало ментальність та національний характер українського народу.

Підрозділ 3.2 «Християнські засади українського сімейного, цивільного і земельного права» присвячено розгляду питань християнських підвалин у найважливіших сферах права – цивільному, земельному та сімейному.

Характеризуючи цивільне право періоду УНР, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії та ЗУНР, варто відзначити відсутність відповідних кодексів чи постанов, які б регламентували матеріально-правові відносини між суб'єктами права. Відбувалася повна рецепція норм цивільного права дореволюційного періоду. Єдиною сферою цивільного права, що отримала широкий розвиток, було земельне законодавство, регулювання правовідносин у якому, визначення права власності на землю, відносини у сфері купівлі-продажу землі між громадянами та державою вимагали детального нормування.

На основі аналізу теоретичної спадщини В. Винниченка і М. Туган-Барановського констатовано, що їх погляди щодо власності на землю кореспондувалися з християнським уявленням більшості населення України про право власності. Проблеми земельних відносин, право власності на землю були головними в очікуванні українського селянства. Питання праці на землі, землеробства як способу життя займають центральне місце в християнській доктрині.

Аналізуючи християнський зміст земельного законодавства, встановлено, що національні уряди сповідували різні демократичні підходи при вирішенні питання наділення селян землею, встановлення черговості отримання землі. Спільною рисою, що відповідає засадам християнської етики та гуманізму було бажання досягнути соціальної справедливості, однак шляхи цього досягнення відрізнялись, що і призвело в кінцевому випадку до провалу земельного законодавства і невирішеності аграрного питання загалом.

Стосовно сімейного законодавства українські національні уряди лише рецепціювали норми австрійського та російського законодавства, але не розвинули їх. Це можна пояснити низкою суб'єктивних та об'єктивних причин, основними з яких вважається нестабільність революційної обстановки та суб'єктивно менша актуальність вказаної сфери права.

У *підрозділі 3.3 «Християнські засади кримінального й адміністративного права»* зосереджено увагу на виявленні засад християнського віровчення у галузі кримінального та адміністративного права в період революційних подій 1917–1920 рр. в Україні.

Розгляд тогочасного кримінального законодавства засвідчує, що на теренах України остаточно утвердилася «чуттєва» морально-правова реальність. На основі текстологічного аналізу юридичних документів вказаного періоду доведено, що

панівною була теорія відплатного покарання. Власне, християнський характер має порядок амністії як різновиду прощення. Систематизація та порівняння норм кримінального права, які діяли на території ЗУНР та Директорії, дозволяє стверджувати, що незважаючи на складні геополітичні та соціально-економічні умови розвитку держави, кримінально-процесуальне право достатньо активно розвивалося.

У сфері адміністративного права особливих успіхів досягли правники ЗУНР, які за короткий проміжок часу сформували чіткий адміністративно-територіальний апарат. Натомість, на Наддніпрянській Україні найбільші досягнення в галузі адміністративного права були за часів Гетьманату, а Центральна Рада та Директорія не змогли забезпечити взаємозв'язок між центром та периферією, що стало однією з головних причин втрати ними політичних позицій. Одночасно здійснювалися спроби чіткого визначення територіальних кордонів країни, але нормативного регламентування кордонів українські національні уряди так і не здійснили.

Характеризуючи законодавство українських національних урядів у роки революційної боротьби 1917–1920 рр., варто зауважити, що воно відображало засади традиційної української правосвідомості, яка природно ґрунтується на християнських правових доктринах. Вплив християнської етики та права на норми кримінального та адміністративного права був зумовлений також умовами суспільно-політичного розвитку, оскільки дотримання високих етичних та демократичних правових норм вважалося засобом до досягнення політичної стабільності та національного компромісу.

У підрозділі 3.4 *«Християнські засади судочинства 1917–1920 років»* розглянута низка питань, присвячених вітчизняному судочинству того періоду.

Реформування системи судочинства УНР здійснювалося в межах реалізації цілісної правової реформи української держави й формування правових засад її функціонування, а також було конкретизацією загальноєвропейських ціннісних орієнтирів. Притаманним для цього періоду було специфічне розуміння справедливості.

Незважаючи на складні політичні та соціально-економічні обставини, у яких перебували українські землі у 1917–1920 рр., вдалося досягнути створення системи судочинства та законодавчого забезпечення функціонування судів. Центральна Рада сформувала вертикаль органів судової влади, які не наслідували імперської системи. До того ж у прийнятій 29 квітня 1918 р. Конституції окремий розділ присвячено судовій гілці влади, найвищою інстанцією якої визнавався Генеральний суд УНР. Однак, зважаючи на гетьманський переворот, запропоновані Центральною Радою підходи не отримали практичної реалізації. Натомість, система судочинства доби Гетьманату багато в чому нагадувала систему судочинства Російської імперії, а також доповнювалася судовою системою німецького війська, що перебувало на території України.

У ЗУНР система судочинства формувалася в умовах українсько-польської війни. На початковому етапі державотворення здійснювалася рецепція австрійської системи. Як і в УНР, першочерговим завданням галичан у системі судівництва була українізація судів та введення української мови в діловодство. Позитивною рисою

законодавства ЗУНР, порівняно з Центральною Радою, Гетьманатом та Директорією, є стабільність і послідовність у реалізації правових підходів до формування власного законодавства загалом і системи судочинства, зокрема.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі дослідження комплексу питань, що визначають особливості впливу християнського віровчення на формування філософсько-правових засад творення української держави і права на початку ХХ ст., сформульовано наукові положення та отримано результати, що спрямовані на вирішення важливого наукового завдання в галузі філософсько-правової науки. Найсуттєвішими з них є такі:

1. У духовності українського народу початку ХХ ст. та в період революційних подій 1917–1921 рр. чітко прослідковується відмінність між інтровертним та екстравертним типами свідомості. Перший органічно пов'язується з індивідуалізмом, а другий – як національна експансія – неможливий без «колективізму», тобто підпорядкування одиниці загалу, беззастережного послуху, відданості колективній думці.

2. Національно-визвольним змаганням 1917–1920 рр. передувала низка історико-правових чинників, які, власне, і визначили характер, зміст та наслідки революційних подій. На початку ХХ ст. було сформовано історично зумовлене підґрунтя до відродження національної державності, оскільки ХІХ ст. стало часом національного відродження, що із сфери культури переросло в політичну площину. З початком діяльності «Руської Трійці» у Галичині та Кирило-Мефодіївського товариства на Наддніпрянщині було започатковано формування концепції національної державності на засадах слов'янської федерації. Ідеї федералізму братчиків вплинули на зміст ідей автономізму діячів Центральної Ради та Директорії.

3. Вагому роль у процесі формування української правової думки в контексті християнської правової ідеології відіграли православна та греко-католицька теологічні доктрини. Вплив церкви на суспільство та політику був зумовлений понад тисячолітньою традицією, однак щодо українців він характеризувався виразною поліконфесійністю. Так, у Галичині більшість українського населення за віросповіданням були греко-католиками, у Наддніпрянській Україні – православними. Попри приналежність до різних духовних світів, греко-католицизм і православ'я стали для українців виразниками ідеї соборності, оскільки перебували в постійному протистоянні (не тільки духовному, а й політичному) з польським католицизмом та російським православ'ям відповідно.

4. Вхідження українських земель до Австро-Угорської та Російської імперії безпосередньо позначилося на нормах українського права, передусім у революційні роки. Рецепція імперського законодавства та пристосування його до вітчизняних реалій зумовлені декількома причинами. По-перше, процес формування власного законодавства є довготривалим, а імперське – відоме для загалу та діє. Саме тому його використання, з огляду на революційні події, було виправданим. По-друге, для

пересічних громадян норми діючого австрійського чи російського законодавства були зрозумілими та звичними у світоглядному плані, натомість, норми національного права мали революційний характер та змушували пристосовуватися до нових реалій. Одночасно виникали і певні проблеми, основною з яких було психологічне несприйняття норм закону імперії, що виступала гнобителем і використовувала це законодавство проти самих українців. Елементом, що допоміг врегулювати цей недолік, була наявність як в австрійському, так і російському імперському законодавстві морально-етичних християнських норм.

5. Процес законотворення в роки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. здійснювався в декілька етапів, упродовж яких відбувалися зміни не лише в підходах до норм права, а й до визначення його основного змісту, що зумовлено здебільшого перебігом революційних подій. На першому етапі (з березня по квітень 1918 р.) відбувався процес активної рецепції норм імперського права, що було закономірним з огляду на обмеженість часових меж для формування власної системи правовідносин. Водночас, ні російське, ні австрійське законодавство не могло вважатися позитивним, його основним недоліком залишалося неналежне забезпечення соціальних прав і свобод громадян. Однак у революційний період забезпечення таких прав і не могло гарантуватися.

Другий етап (з листопада 1918 р. по 1920 р. включно) характеризувався активною роботою щодо формування норм земельного та кримінального законодавства, а також перетвореннями в адміністративній сфері. Саме Центральна Рада розпочала, а Директорія завершила процес формування головних засад українського законодавства. Гетьманський уряд, натомість, пішов відмінним шляхом. Формально відмовившись від імперського законодавства, П. Скоропадський і його уряд уживали заходів щодо якомога ширшого його застосування його в умовах українських реалій.

6. Основною сферою приватного законодавства, що отримала розвиток у роки національно-визвольної революції, стало земельне законодавство, оскільки розв'язання аграрного питання було найголовнішим соціальним викликом національних урядів. Земельне законодавство доби Центральної Ради мало яскраво виражений характер проникнення засад християнського права, підтвердженням чого є не лише положення про ліквідацію права власності та перехід земельних володінь у власність народу, а й численні алегорії і порівняння землі та людини як засадничих рис моральності і християнських ідеалів.

У період Гетьманату П. Скоропадського земельне законодавство розроблялося під впливом економічних чинників з поверненням до середнього і крупного аграрного виробництва – в основному поміщицького. Така позиція держави призвела до втрати основної соціальної опори – селянства.

7. Кримінальне та адміністративне законодавство українських національних урядів у роки революційної боротьби 1917–1920 рр. відображало засади традиційної української правосвідомості, що ґрунтувалося на християнських правових доктринах. Вплив християнської моралі та етики виявлявся, насамперед, у високому рівні демократизації та лібералізації. Якщо на перших етапах державотворення здійснювалося через рецепцію норм імперського законодавства, то з часом було

сформовано власну законодавчу базу. Революційні події провокували відсутність чіткого правонаступництва, а тому одночасно діяли різні нормативно-правові акти, які регулювали кримінальні правовідносини.

8. Система судочинства періоду української національної революції 1917–1920 рр. зумовлювалася потребою реформування і заміни старого імперського законодавства, а також встановлення нових демократичних норм права, які б регулювали процес здійснення судового покарання за вчинені правопорушення. Реформування системи судочинства УНР відбувалося в межах реалізації цілісної політичної реформи української держави і формування правових засад її функціонування. Важливим фактором у реформуванні системи судочинства була чітка позиція усіх українських урядів щодо необхідності реформування системи судочинства як у плані кадрів, так і діловодства.

9. У законодавстві українських національних урядів у роки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. чітко простежуються вплив норм християнського права. Причинами цього є сукупність ментально-історичних чинників – традиційне ставлення українців до християнського світу й перебування у складі християнських Австрійської та Російської імперій. Особливий вплив на вітчизняне право та правову свідомість мала притаманна українцям поліконфесійність, що визначала головні підходи до світоглядних переконань населення.

З огляду на революційні події, українські національні уряди на початковому етапі державотворення активно запозичували австрійське та російське імперське законодавство, українізуючи його та адаптуючи до дійсних суспільно-політичних умов. Визначальною християнською правовою категорією, притаманною українському законодавству 1917–1920 рр., були мораль та етика, що вплинуло не лише на лібералізацію тогочасного законодавства, але й сучасного українського права та формування національної правосвідомості на морально-етичних засадах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Черник Н. С. Моральні засади формування та розвитку українського права / Н. С. Черник // Університетські наукові записки : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 3. – С. 281–285.

2. Черник Н. С. Зародження філософського пізнання існування Творця Всесвіту / Н. С. Черник // Університетські наукові записки : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 4. – С. 130–133.

3. Черник Н. С. Християнсько-правові основи в поглядах Т. Шевченка / Н. С. Черник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2011. – Вип. 4. – С. 178–183.

4. Черник Н. С. Ескалація впливу християнської етики на візантійське право / Н. С. Черник // Наше право. – 2012. – № 2. – Ч. 1. – С. 196–202.

5. Черник Н. С. Витоки української філософсько-правової думки / Н. С. Черник // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – Ч. 1. – С. 222–227.

6. Черник Н. С. Формування інституту прав і свобод людини та громадянина на основі святого письма / Н. С. Черник // Університетські наукові записки : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 5. – С. 183–189.

7. Черник Н. С. Смерть як неприпустиме покарання засуджене церковною владою / Н. С. Черник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 5. – С. 73–76.

8. Черник Н. С. Роль національних церков в процесі відновлення української держави і права в УНР та ЗУНР / Н. С. Черник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Ужгород, 2012. – Т. 1. – Вип. 19. – С. 127–129.

9. Черник Н. С. Християнські засади судочинства Української Центральної Ради / Н. С. Черник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 6. – С. 74–79.

10. Черник Н. С. Кримінальне законодавство періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та вплив на нього християнських правових норм / Н. С. Черник // Університетські наукові записки : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2012. – Вип. 6. – С. 232–239.

11. Черник Н. С. Християнський зміст системи судочинства Української Держави Гетьмана Скоропадського / Н. С. Черник // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 7 : [Ювілейний вип. до 15-річчя Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького]. – С. 100–104.

12. Черник Н. С. Відображення християнської правової доктрини у ментальності та правосвідомості українців напередодні національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. / Н. С. Черник // Університетські наукові записки : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 7. – С. 153–157.

13. Черник Н. С. Народна філософія, як підстава відродження української держави на початку ХХ ст. / Н. С. Черник // Університетські наукові записки : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 10. – С. 213–218.

14. Черник Н. С. Проникновение христианских правовых идей в административное право времен национально-освободительной борьбы 1917–1921 гг. / Н. С. Черник // *Legeasî Viata* (Молдова). – 2015. – № 6/3. – С. 147–150.

15. Черник Н. С. Рецепция российского законодательства Украинской Центральной Радой как законодательной христианской системы / Н. С. Черник // Закономерности развития высшего профессионального образования : материалы Всерос. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения российского ученого-педагога С. И. Архангельского (Москва, 30 окт. 2009 г.) / под ред. В. А. Сластенина, Е. И. Артамоновой, М. Я. Виленского и др. – М. : Междунар. акад. наук пед. образования, 2009. – С. 533–538.

16. Черник Н. С. Духовні та філософські особливості української державності на початку ХХ ст. / Н. С. Черник // Свобода і недоторканість особи – основа сучасного демократичного суспільства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 8 груд. 2011 р.). – Івано-Франківськ, 2011. – С. 191–197.

17. Черник Н. С. Особливості рецепції Російського імперського законодавства в правовій системі УНР / Н. С. Черник // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 27 берез. 2015 р.). – Івано-Франківськ, 2015. – С. 175–178.

18. Черник Н. С. Вплив християнської правової доктрини на формування правосвідомості: український досвід / Н. С. Черник // Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 квіт. 2015 р.). – К., 2015. – С. 123–125.

АНОТАЦІЯ

Черник Н. С. Філософсько-правові засади творення Української держави і права на початку ХХ століття у контексті християнської доктрини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2016.

Дисертація є першим у вітчизняній філософії права комплексним дослідженням впливу християнства на державотворчу та правотворчу діяльність у період національно-визвольних змагань в Україні у 1917–1920-х рр. Зроблено висновок про відсутність сьогодні філософсько-правової зацікавленості в дослідженні процесів державо- та правотворення в Україні на початку ХХ ст. та обґрунтовано перспективність цього наукового напрямку у зв'язку з розвитком вітчизняної юридичної науки. Запропоновано авторську концепцію розвитку чинного українського законодавства в першій половині ХХ ст. в контексті християнської доктрини. Вітчизняне право означеного періоду розглянуто як феномен української духовної культури та як соціокультурне явище.

Ключові слова: право, держава, звичаєве право, українське законодавство, християнство, християнська доктрина, правосвідомість, правова культура українського народу.

АННОТАЦИЯ

Черник Н. С. Философско-правовые основы создания Украинского государства и права в начале ХХ века в контексте христианской доктрины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2016.

Диссертация является первым в отечественной философии права комплексным исследованием влияния христианства на государственную и правотворческую деятельность в период национально-освободительных движений в Украине в 1917–1920-х гг. Сделан вывод об отсутствии сегодня философско-правовой заинтересованности в исследовании процессов формирования государства и права в Украине в начале XX в. и обоснована целесообразность этого научного направления в связи с развитием отечественной юридической науки.

Предложена авторская концепция развития действующего украинского законодательства в первой половине XX в. в контексте христианской доктрины. Акцентируется внимание на том, что отечественное право указанного периода следует рассматривать как феномен украинской духовной культуры, а также как социокультурное явление. Проанализирована мировоззренческо-правовая традиция действующего права на территории Украины 1917–1920 гг., исследовано влияние на него христианской доктрины.

В диссертации впервые представлен сравнительный анализ влияния православной и греко-католической христианских доктрин на украинское право и государство. На основе анализа историографического материала юридической, философско-правовой, политологической наук определена степень разработки проблем христианского влияния на формирование правовой системы и государства в Украине в 1917–1920 гг.

Проанализировано отображение христианских морально-этических норм в традиционных народных обычаях и традициях, которые имели непосредственное проявление в системе правотворчества, раскрыто влияние христианских морально-этических норм на общие принципы украинского семейного и гражданского законодательства Центральной Рады, Гетьманата, Директории и ЗУНР.

Особое внимание уделено актуальности развития земельного законодательства в годы национально-освободительного движения и попыткам украинских национальных правительств в сфере его реформирования. Представлен сравнительный анализ системы судопроизводства УНР, Гетьманата, Директории и ЗУНР, определена степень влияния на нее христианских правовых норм.

Исследованы проблемы влияния христианства на духовные особенности украинского народа в начале XX в.; обоснована концепция формирования украинского законодательства в период национально-демократической революции 1917–1920-х гг. и подходы к пониманию норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства УНР и Украинского государства П.Скоропадского.

Получило дальнейшее развитие использование методологии исследования философско-правовых основ формирования Украинского государства и права в период освободительного движения (начало XX в.). Проанализированы правовые нормы украинских национальных правительств в 1917–1920 гг. и основные причины рецепции российского и австрийского имперского законодательства

в УНР и ЗУНР, а также единство православной и греко-католической правовой доктрины в контексте имплементации морально-этических норм в систему права.

Ключевые слова: право, государство, обычное право, украинское законодательство, христианство, христианская доктрина, правосознание, правовая культура украинского народа.

SUMMARY

Chernyk N. S. Philosophical-legal base of the Ukrainian state and law creation at the beginning of the XX century in the context of Christian doctrine. – *Manuscript.*

PhD in Law thesis, speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2016.

This thesis is a first of law complex research of the Christian impact on the state-building and lawmaking activities in the period of the national liberation movements in Ukraine in 1917-1920 in the domestic philosophy. It was concluded that today there is no philosophical-legal interest in research of the state- and lawmaking processes the in Ukraine of the beginning of the 20th century, and the perspectives of this scientific direction in connection with the development of the national legal science are grounded. The author's concept is proposed for the current Ukrainian legislation development in the first half of the 20th century in the context of Christian doctrine. National law of the above-mentioned period is considered as a phenomenon of the Ukrainian intellectual culture and also as a social-cultural fact.

Keywords: law, state, common law, Ukrainian legislation, Christianity, Christian doctrine, legal consciousness, legal culture of the Ukrainian people.